

Електронне наукове фахове видання "Ефективна економіка" включено до переліку наукових фахових видань України з питань економіки (Наказ Міністерства освіти і науки України від 29.12.2014 № 1528) www.economy.nayka.com.ua | № 5, 2019 | 30.05.2019 р.

DOI: [10.32702/2307-2105-2019.5.69](https://doi.org/10.32702/2307-2105-2019.5.69)

УДК 338.2

*О. В. Томчук,
кандидат економічних наук, доцент,
доцент кафедри менеджменту та поведінкової економіки
Донецького національного університету імені Василя Стуса
ORCID ID: 0000-0002-1817-7483*

ПОВЕДІНКОВИЙ АСПЕКТ ФОРМУВАННЯ ЛЮДСЬКОГО ПОТЕНЦІАЛУ РОЗВИТКУ ТЕРИТОРІЇ

*О. V. Tomchuk
PhD in economics, Associate Professor,
Associate Professor of the Department of Management and Behavioral Economics,
Donetsk National University after Vasyl' Stus*

BEHAVIORAL ASPECT OF SHAPING HUMAN POTENTIAL OF AREA DEVELOPMENT

Статтю присвячено аналізу актуальних напрямів імплікації досягнень поведінкової економіки в систему формування людського потенціалу розвитку територій. Визначено, що можливості здійснення управлінського впливу на поведінку носіїв людського потенціалу базуються на теорії м'якого підштовхування, яка дозволяє спонукати до вияву бажаної економічно доцільної поведінки. Розкрито чинники зовнішнього та внутрішнього середовища, що впливають на формування людського потенціалу розвитку територій, виокремлено роль поведінкової складової. Обґрунтовано необхідність концентрації уваги на формуванні когнітивних навичок та побудови архітектури вибору, що визначатимуть виявлення у носіїв людського потенціалу поведінки відкритого типу, який у більшості випадків стимулює економічний розвиток територій. Сформульовано принципову схему застосування принципів наджингу в системі економічних, соціальних та науково-технічних чинників формування людського потенціалу розвитку територій.

The article is devoted to the analysis of the current directions for the implication of the behavioral economy achievements in the system of shaping the human potential for territories development. The possibility of interpreting human potential as unrealized properties, resources and opportunities for the implementation of socially useful activities has been proved. As a result, it can be considered as a source of economic development of the territory. The main achievements of behavioral economics are considered, as well as the possibility of its application in the context of regional and territory management. It has been determined that the possibility of accepting managerial influence on the behavior of carriers of human potential is based on the theory of soft nudge, which allows to induce the manifestation of the desired, economically expedient behavior. The factors of the external and internal environment influencing the formation of the human potential for the territory development are revealed, the role of the behavioral component is

highlighted. The influence of cultural and behavioral aspects on the economic activity of the region is indicated, the behavioral characteristics that stimulate it are highlighted.

The necessity of focusing attention on the manifestation of cognitive skills and building an architecture of choice, which will determine the formation of carriers of human potential, behavior of an open type, which in most cases stimulates the economic development of the territory, has been substantiated. A schematic diagram of the nudging principles application in the system of economic, social, scientific and technical factors in shaping the human potential for the area development has been formulated. The necessity of using an empirical approach in defining goals and choosing a strategy for economically sound behavior, the formation of cognitive skills and the formation of an architecture of choice has been substantiated, as well as institutional support and consolidation, the formation of a supportive environment based on the strategic development of territories, expansion of social infrastructure, concentration of scientific and educational activity.

Ключові слова: людський потенціал; розвиток території; управління; поведінкова економіка; наджинг.

Key words: human potential; territory development; management; behavioral economics.

Постановка проблеми у загальному вигляді. В умовах кардинальних світових трансформацій під впливом нової економіки увага наукової думки переміщується від управління складними соціально-економічними системами національного та глобального рівня до концентрації на розвитку територій та міст, спроможних виступати потужними центрами економічного зростання. В цьому контексті формування людського потенціалу територій виступає ключовим чинником забезпечення їх конкурентоспроможності, надає можливості швидко долати економічні, соціальні, екологічні та інституційні виклики стійкого розвитку в умовах обмеженості ресурсів, визначає масштаби та динаміку трансформаційних процесів.

Нагромадження людського потенціалу, в свою чергу, залежить від того, наскільки сприятливим є соціально-економічне середовище території (економічні показники та доступність ресурсів, розвиток виробництва та сфери послуг, якість життя населення, рівень освіченості та професійного розвитку, правове поле, інституційна та інноваційна інфраструктура тощо). Території, якість середовища яких є значно вищою, формують центри тяжіння для носіїв людського потенціалу, що призводить до виникнення асиметрій, нерівномірності розподілу ресурсів, їх концентрації у домінуючих містах, а отже зниження глобальної стабільності, цілісності та життєздатності людського потенціалу.

Наукові пошуки сучасних дослідників направлені на визначення дієвого механізму подолання подібних негативних тенденцій, виявлення причин, що спонукають носіїв людського потенціалу до вибору тих чи інших життєвих траєкторій, в тому числі з урахуванням ідей поведінкової економіки. Досягнення поведінкової економіки останніх років, зокрема теорія м'якого підштовхування (наджингу), дозволяють переглянути існуючі підходи у розумінні чинників, що спонукають людей робити вибір і приймати економічні рішення, та визначити вірогідність використання емоційної, когнітивної, соціальної складової при реалізації управлінського впливу на цей процес.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми формування і розвитку людського потенціалу в якості джерела економічного зростання, розглядаються в роботах багатьох українських та закордонних вчених – В. Близнюк, Д. Богині, О. Грیشної, В. Порохні, Л. Семів, Л. Шаульської, М. Огієнко, Дж. Беккера, Т. Шульца, Е. Крея та інших. Питання виявлення ключових соціально-економічних чинників впливу на людський потенціал найбільш детально розглянуто в роботах А. Гранберга, Д. Стеченко, В. Антонюк, І. Швець. У класичних працях Г. Саймона, Д. Канемана та А. Тверські, Р. Талера, викладено основні положення біхевіористських досліджень, зокрема щодо обмеженості раціональної економічної теорії та систематичності когнітивних відхилень при прийнятті індивідуальних рішень.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Незважаючи на глибоке та ґрунтовне опрацювання напрямів та можливостей формування, розвитку і використання людського потенціалу територій із застосуванням системи чинників та механізмів управлінського впливу, простежується недостатній рівень наукової уваги до поведінкових аспектів та когнітивних обмежень, які визначають траєкторії розвитку людського потенціалу на різних рівнях.

Формулювання цілей статті. Метою статті є дослідження поведінкових аспектів формування людського потенціалу територій, визначення можливостей застосування теорії м'якого підштовхування при формуванні бажаної економічної поведінки у його носіїв при здійсненні стратегічного управління та планування.

Виклад основного матеріалу дослідження. Поняття людського потенціалу є еволюційним продовженням концепції людського розвитку та розуміння ролі людини в системі соціально-економічних

відносин. Термін «людський потенціал» трактується більшістю дослідників у якості певної сукупності духовних, інтелектуальних, інноваційних, соціокультурних та інших властивостей, здібностей і ресурсів окремої особистості, соціальної групи або суспільства в цілому, що вже сформовані або формуються, але ще не реалізовані в практичній діяльності [1; 2]. Деякі дослідники ототожнюють це поняття лише зі спроможністю людини до створення необхідних економічних та соціальних благ [3], однак воно набагато ширше, оскільки вміщує у собі здатність людини задіяти свої продуктивні якості та ресурси, набуті не лише з метою та у процесі трудової діяльності, але і на основі всебічного розвитку і зростання особистості. Людський потенціал реалізується при здійсненні суспільно корисної діяльності та виступає у ролі суб'єкта змін, що несе відповідний позитивний ефект як для носія людського потенціалу (спроможність прожити якісне і тривале життя), так і для території (географічної приналежності) його реалізації (визначальний чинник соціально-економічного розвитку).

Зрозуміло, що на процес формування, збереження та розвитку людського потенціалу території впливають певні чинники, які класифікуються вченими в залежності від напрямку наукового аналізу, і найпоширеніша класифікація поділяє їх на дві групи: зовнішні та внутрішні чинники середовища, від яких залежить необхідний рівень потенціалу, його структура, особливості та міра використання тих чи інших його складових. Зовнішні чинники виникають за межами території та містять в собі залучені ззовні джерела нарощування якості й обсягу людського потенціалу; внутрішні чинники формуються на рівні самої території й обумовлені її організаційними та ресурсними характеристиками [4]. Одночасно з тим формування людського потенціалу відбувається із врахуванням поведінкових характеристик індивіда, оскільки в залежності від прийнятих рішень та обраних життєвих траєкторій можливості набуття та розвитку людського потенціалу значно розширюються [5]. Прийняття носієм людського потенціалу рішення щодо необхідності переходу на вищий рівень розвитку залежить від особистісної оцінки поточного обсягу та майбутньої потреби у нарощенні рівня індивідуальних властивостей та ресурсів, наявності сприятливого середовища та спонукаючих чинників у ньому, виникнення певних емоційних або психологічних станів.

Слід відзначити зростання значущості результатів емпіричних досліджень поведінкової економіки в останні роки. Це викликано прикладним аспектом її концепції, орієнтацією на реальних людей, бажанням усунути людські обмеження та ускладнення у здійсненні економічної діяльності на різних ринках та в різних економічних системах. Згідно поведінкової теорії люди приймають економічні рішення і діють не завжди раціонально, тобто прагнуть максимізувати корисність, а знаходяться під впливом стереотипів, упереджень, помилок та емоцій, що змінює вектор поведінки. Продовжуючи ідеї Дж. Акерлофа та Р. Шиллера відзначимо, що в реальності економіки країн світу стикаються із здебільшого ірраціональною, економічно необґрунтованою поведінкою людей, яка може приводити до загострення кризових явищ, неефективності обраної стратегії розвитку або імплементації інституційних рішень [6].

З огляду на це, основне досягнення поведінкової економіки полягає у тому, що вона визнає ірраціональність людської поведінки та допускає коригування цієї поведінки за допомогою архітектури вибору. Сформульоване Р. Талером поняття «наджингу» або «м'якого підштовхування» застосовується в ситуаціях, де необхідно приймати складні нетипові рішення (наприклад, зміна місця проживання або працевлаштування), при цьому умови складні та нестандартні і неможливо отримати швидкий зворотній зв'язок. Наджинг дозволяє здійснювати втручання у процес прийняття рішення за допомогою переліку оптимальних варіантів розвитку подій (побудова архітектури вибору), але одночасно таке втручання надає індивіду свободу вибору, оскільки не обмежує його, а лише застерігає або інформує [7]. Неправильний вибір при цьому унеможлиблюється, отже, наджинг призначений для того, щоб забезпечувати людей від прийняття невірних рішень там, де вони не спроможні самостійно зробити вибір, або цей вибір суттєво нашкодить їх майбутньому розвитку та досягненню відповідних життєвих результатів.

Подібна концепція відповідає ролі державі у ринковій економіці, яка базується на дії конкурентних сил та автоматичному регулюванні на основі вбудованих механізмів. В цьому випадку держава може виступати архітектором вибору, який підштовхує до більш розумної, обґрунтованої та економічно доцільної поведінки.

Відзначимо, що теорія наджингу знайшла відповідну реалізацію в управлінні, де її називають новим рівнем підвищення залученості, оскільки застосування цієї концепції дозволяє розробляти персоналізовані рішення, направлені на підвищення добробуту персоналу організацій. В той же час теорія м'якого підштовхування успішно застосовується в програмах урядів США та Великобританії, набуває поширення у інших країнах світу, які зацікавлені у покращенні якості життя населення та створення для цього відповідних умов, а отже, направляють зусилля на формування, розвиток, збереження і використання власного людського потенціалу [8].

Основною перешкодою в імплементації цієї теорії є обґрунтування доцільності та можливості застосування її методології в масштабах країн та регіонів, зокрема з точки зору набуття людського потенціалу територій нової якості. Дослідниками біхевіористичних концепцій доведено, що поведінка індивідів та великих соціальних груп впливає на спроможність певних територій досягати вищих рівнів прибутковості та зростання, уникати нерівності та низької якості життя, незважаючи на несприятливе територіальне розташування [9].

Дослідження Р. Хагінса та П. Томпсона дозволили виокремити чинники, що визначають економічну ефективність регіонів Великобританії, зокрема культурні та поведінкові аспекти цього впливу [10]. Як бачимо, культурний контекст розглянуто в якості ступеню впливу на рівень економічної активності населення та його прагнення отримати освіту, а також рівень соціальної залученості та підтримки, здатності до співпраці (табл. 1).

Різно негативний вплив цих чинників визначає, що досягнення економічної активності вимагає наявності культурної диверсифікації, здатності сприяти сприймати інші культури та традиції, що спричиняє вищий рівень конкуренції. Досліджуючи вплив психологічних чинників дослідники виокремили три типи поведінки в залежності від ступеню відкритості особистості: індивідуальна поступливість (високий рівень соціальної згуртованості, турботи та доброзичливості, дотримання соціальних правил при низькому рівні відкритості), індивідуальна прихильність (висока добросовісність, прагнення до освітнього та професійного розвитку при низькому рівні соціальної взаємодії) та екстраверсії (високий рівень міжособистісної взаємодії та відкритості при низькому нейрокритицизмі).

Таким чином, території, де розповсюдженою є поведінка, яка вважається соціально схвальною та сприяє соціальному розвитку, не завжди спроможні генерувати високі рівні економічної прибутковості, в той час як космополітизм, відкритий тип мислення та поведінки є каталізаторами економічного зростання.

Таблиця 1.

Вплив поведінкових чинників на рівень економічного розвитку регіонів Великобританії

Регіон	УКСІ*	Схильність до зайнятості та освіти	Колективна діяльність	Інклюзивна поступливість	Індивідуальна прихильність	Екстраверсія
Лондон	119,8	-0,11	-0,25	-2,24	-0,05	0,75
Південний Схід	103,3	0,23	-1,08	-0,07	0,75	0,32
Схід Англії	95,8	0,44	-0,66	0,02	0,69	-0,09
Південний Захід	92,3	0,14	-0,62	0,28	0,37	0,28
Шотландія	92,2	-1,03	1,64	0,35	-1,70	0,02
Північний Захід	89,0	0,00	0,99	-0,06	-0,66	-0,19
Східний Мідленд	88,1	0,18	-0,03	-0,07	-0,06	-0,52
Західний Мідленд	87,5	-0,08	0,13	-0,33	0,18	-0,55
Йоркшир і Гамбер	86,3	-0,30	0,35	-0,16	-0,38	-0,39
Північний Схід	82,6	-0,34	1,59	0,35	-1,10	-0,26
Уельс	81,9	-2,55	1,75	0,71	-2,13	0,16

*УКСІ – індекс економічної конкурентоспроможності відносно середнього рівня по країні (Average=100)

Джерело: складено автором на основі [10]

Подібну залежність можна відстежити і відповідно регіонального розподілу інших країн. Так, в Україні домінуючим типом раціональної поведінки є життя в умовах невизначеності, короткострокового планування, коли рішення приймаються з орієнтацією на соціальні норми та загальні правила у більш консервативних, традиційних регіонах, або на позитивний досвід лідерів думок у регіонах з вищим рівнем урбанізації та відповідно культурного розмаїття [11]. Одночасно з тим, поведінковий вплив не є прямим, оскільки поведінка опосередковано впливає на якість державних інститутів, спонукає розвиток підприємництва та інновативності, підвищує спроможність територій генерувати та мобілізувати типи капіталу, необхідні для досягнення високих рівнів економічного розвитку, в тому числі людський [12]. За умови зростання кількості індивідів, що здатні проявляти відкриті, екстраверсійну поведінку, спроможні легко сприймати нові знання, володіють критичним мисленням та іншими когнітивними навичками, представляється можливим цілеспрямоване формування відповідних поведінкових паттернів, що стимулюватимуть необхідні зміни, формуватимуть позитивний імідж території, викликатимуть позитивні міграційні процеси. Такі індивіди легше піддаються стимулюванню за допомогою теорії м'якого підштовхування, а отже, полегшується застосування механізму архітектури вибору.

Імплікація вищевказаного може знайти своє відображення у вигляді принципової схеми застосування поведінкового підходу в системі чинників формування людського потенціалу розвитку території (рис. 1).

Рис. 1. Застосування поведінкового підходу в системі чинників формування людського потенціалу розвитку території

Джерело: складено автором

В першу чергу, необхідно зосередитись на визначенні цілей та обрати ті поведінкові стратегії, які спроможні стимулювати економічний розвиток території, що здійснюється на основі моделювання та аналізу результатів. Наступним кроком є визначення тих когнітивних навичок, яких більшості носіїв людського потенціалу не вистачає для реалізації бажаної економічно доцільної поведінки, через систему освіти та навчання; одночасно з тим можлива розбудова архітектури вибору яка вимагає наявності спонукаючих альтернатив, що емпірично довели свою ефективність. Усі ці процеси повинні супроводжуватись всебічною нормативно-правовою та регулюючою підтримкою інституційного рівня з одночасною реалізацією програм економічного стимулювання, інфраструктурного забезпечення, раціонального планування.

Висновки. Отже, на основі аналізу сучасних підходів до проблеми формування людського потенціалу розвитку території було визначено ключові аспекти застосування поведінкової концепції, яка досліджує ірраціональність людської поведінки. В цьому контексті з метою формування відповідного управлінського впливу може бути застосований принцип м'якого підштовхування, який дозволяє спонукати носіїв людського потенціалу до бажаної економічно доцільної поведінки без прямого примушування (застосування санкцій) на основі побудови архітектури вибору. В той же час, економічне піднесення спостерігається в регіонах, де населення не схильне проявляти соціально схвальну поведінку, тобто таку, яку більшість суспільства сприйматиме позитивно. Найвищі показники економічного розвитку супроводжуються космополітизмом, вільним сприйняттям культурних відмінностей, екстраверсією, тобто проявом відкритої поведінки, яка веде за собою зміни та трансформації усталених інститутів і принципів взаємодії. Успішні практики застосування наджингу підтверджують можливість ефективної імплементації досягнень поведінкової економіки при здійсненні управління розвитком територій. На основі емпіричних досліджень стає можливим визначення цілей та вибір поведінкової стратегії, а також її реалізація в системі чинників формування людського потенціалу.

Бібліографічний список.

1. Приймак В., Гинда О. Управління процесами розвитку та реалізації людського потенціалу в економіці України: монографія; Львів. нац. ун-т ім. І. Франка. Львів: Растр-7, 2013. 436 с.
2. Грішнова О. А. Людський капітал: формування в системі освіти і професійної підготовки. Київ: Т-во "Знання", КОО, 2001. 254 с.
3. Людський потенціал: механізми збереження та розвитку: монографія; О. Ф. Новікова, О. І. Амоша, В. П. Антонюк та ін. НАН України. Ін-т економіки промисловості. Донецьк, 2008. 468 с.
4. Безтелесна Л. Людський розвиток: підходи до трактування суті та умов його забезпечення. *Економіка України: Політико-економічний журнал*. 2009. № 7. С. 4-12.

5. Римашевская Н. М. Человеческий потенциал России и проблемы “сбережения населения”. *Российский экономический журнал*. 2004. № 9-10. С. 22-40.
6. George A. Akerlof, Robert J. Shiller. *Animal Spirits: how human psychology drives the economy, and why it matters for global capitalism*. Princeton University Press. 2009. 243 p.
7. Thaler, Richard H. and Sunstein, Cass R. and Balz, John P. (2014). Choice Architecture. *The Behavioral Foundations of Public Policy*, Ch. 25. Available at: <https://ssrn.com/abstract=2536504>
8. Грецька-Миргородська В. В. Концепції соціалізації економіки: що нового вносить поведінковий підхід? *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2018. Вип. 20. Ч1. С. 117-121.
9. Clark, G.L. (2018), Explaining Behaviour in Economic Geography: The Cognition-Context Nexus. Available at: <https://www.semanticscholar.org/paper/Explaining-Behaviour-in-Economic-Geography-%3A-The-Clark/8819c2f0a93bcb453f6eb12125691bcdff83a4e2?p2df>
10. Robert Huggins, Piers Thompson. *Human Behaviour and Economic Development: Culture, Psychology and the Competitiveness of Britain's Regions and Localities*. 2017. 88 p.
11. Нілова Н. М. Дослідження деяких першопричин поведінкових особливостей індивідів. Проблеми сучасної економіки : збірник матеріалів VII науково-практичної конференції (м. Запоріжжя, 15-16 травня 2015 року) / Східноукраїнський інститут економіки та управління. Запоріжжя: ГО “СІЕУ”, 2015. Ч.2. 104 с.
12. Солодухін С. В., Шайтанова Є. С. Сучасні підходи до аналізу впливу поведінкових факторів в управлінні економічними об'єктами. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2017. Вип. 15. Ч.2. С. 129-132.

References.

1. Pryjmak, V. and Gynda, O. (2013), *Upravlinnya procesamy rozvytku ta realizaciyi lyudskogo potencialu v ekonomici Ukrainy* [Management of processes of development and realization of human potential in the economy of Ukraine]. Rastr-7, L'iv.
2. Grishnova, O.A. (2001), *Lyudskyy kapital: formuvannya v systemi osvity i profesijnoyi pidgotovky* [Human capital: formation in the system of education and training]. Znannya, KOO, Kyiv.
3. Novikova, O.F., Amosha, O.I., Antonyuk, V.P. et. (2008), *Lyudskyy potencial: mehanizmy zberezhenya ta rozvytku* [Human potential: mechanisms of preservation and development]. In-t ekonomiky promyslovosti NAN Ukrainy, Doneck.
4. Beztelesna, L. (2009), “Human development: approaches to the interpretation of the essence and conditions of its provision”. *Ekonomika Ukrainy: Polityko-ekonomichnyy zhurnal*, vol. 7, pp. 4-12.
5. Rymashevskaya, N.M. (2004), “Human potential of Russia and the problems of “saving the population””. *Rossyjskyy ekonomicheskyy zhurnal*, vol. 9-10, pp. 22-40.
6. Akerlof, G.A. and Shiller, R.J. (2009). *Animal Spirits: how human psychology drives the economy, and why it matters for global capitalism*. Princeton University Press.
7. Thaler, R.H., Sunstein C.R. and Balz J.P. (2014), “Choice Architecture. The Behavioral Foundations of Public Policy”, ch. 25, *SSRN*, available at: <https://ssrn.com/abstract=2536504> (accessed 3 April 2019).
8. Greczka-Mirgorodska, V.V. (2018), “Concepts of economic socialization: what is new about the behavioral approach?”. *Naukovyy visnyk Uzhgorodskogo nacionalnogo universytetu*, vol. 20, part 1, pp. 117-121.
9. Clark, G.L. (2018), Explaining Behaviour in Economic Geography: The Cognition-Context Nexus. *Semantic Scholar*, [Online], available at: <https://www.semanticscholar.org/paper/Explaining-Behaviour-in-Economic-Geography-%3A-The-Clark/8819c2f0a93bcb453f6eb12125691bcdff83a4e2?p2df> (Accessed 3 April 2019).
10. Huggins, R. and Thompson, R. (2017), *Human Behaviour and Economic Development: Culture, Psychology and the Competitiveness of Britain's Regions and Localities*.
11. Nilova, N.M. (2015), “Study of some root causes of behavioral characteristics of individuals”, *Zbirnyk materialiv VII nauково-praktychnoyi konferenciyi “Problemy suchasnoyi ekonomiky”* [Conference Proceedings of the Scientific and Practical Conference], Ekonomichna konferentsiya [Economic conference], Shidnoukrayinskyj instytut ekonomiky ta upravlinnya, Zaporizhzhya, Ukraine, Part 104 p.
12. Soloduhin, S.V. and Shajtanova, Ye.S. (2017), “Suchasni pidhody do analizu vplyvu povedinkovyh faktoriv v upravlinni ekonomichnyimi ob'ektamy”, *Naukovyy visnyk Uzhgorodskogo nacionalnogo universytetu*, vol. 15, part. 2, pp. 129-132.

Стаття надійшла до редакції 20.05.2019 р.